

דף שבועי

בס"ד

פרשת וישב, תשפ"ג, מספר 1499

על ההצלחה אלישי בן-יצחק

המילה 'מצליח' המתארת אדם כ'איש מצליח' מופיעה פעם אחת במקרא בהקשר של יוסף, כאן בפרשתנו. הכמיהה להצלחה אינה מיוחדת ליוסף, וניתן למצוא אותה בתפילה לא-ל שיצליח את מעשינו. כך למשל, בתפילתו של עבד אברהם, כאשר הוא מגיע לבאר ומבקש: "ה' אֱ-לֹהֵי אֲדָנִי אֲבָרְכֶם אִם יִשְׁדֶּךְ נָא מִצְּלִיחַ דְּרַכֵּי אֲשֶׁר אֲנֹכִי הֵלַךְ עֲלֵיךָ" (בר' כד:מב). כמו כן, בזעקת האדם בספר תהלים: "אָנָּה ה' הַצְּלִיחָה נָא" (קיח:כה), ובדומה לכך בתפילתו של הנביא נחמיה: "אָנָּה ה' תְּהִי נָא אֲזַנְךָ קְשֻׁבֶת אֶל תְּפִלַּת עַבְדְּךָ וְאֶל תְּפִלַּת עַבְדֶּיךָ הַחֹפְצִים לִירְאָה אֶת שְׁמֶךָ וְהַצְּלִיחָה נָא לְעַבְדֶּךָ הַיּוֹם (א:יא).

בעולם הפוסט מודרני נוהגים למדוד 'הצלחה' באמצעות מדדים; כמה הספקת, מה עשית, להיכן הגעת, כמה יש לך, וכדומה. וכאן עולה השאלה מהי 'הצלחה'? מה נחשב להצלחה? להלן נדון במספר גישות ביחס למושג "הצלחה".

הצלחה קשורה לברכה שיש לאדם

אחד המובנים הראשוניים של הצלחה קשור לברכה שיש לאדם במעשה ידיו; היכולת של האדם לראות ברכה בעמלו. כך למשל מסביר הרב שמשון רפאל הירש (הרש"ר הירש) את המושג 'הצלחה': "הצלחה היא הברכה בלי מצרים בכל מעשה".² בדרך דומה מסביר הרד"ק את פשר הצלחתו של יוסף בבית אדוניו:

פרשתנו מתארת את קורות יוסף במצרים, אליה הגיע בעקבות מכירתו לאורחת סוחרים ישמעאלים ובהמשך למדיינים. אם נלך בעקבות רש"י, הרי שיוסף "נמכר פעמים הרבה",¹ עד בואו למצרים. את צעדיו הראשונים במצרים התחיל יוסף מהדיוטה האחרונה; הוא נמכר לעבד. עבד הוא אדם נטול אישיות עצמאית, נטול חירות, אין לו כלום לעצמו, והוא מסור כל כולו לאדוניו. תחילתו של יוסף במעמד הגבוה של בן זקונים אהוב (בר לז:ג), בן מועדף שאביו עושה לו 'כתונת פסים' (שם), אך כאמור הפך להיות עבד, מושפל וחסר אישיות. בבית אדוניו במצרים, אצל פוטיפר סריס המלך, הוא הסתבך בעלילת שווא, והושלך אל בית הסוהר (בר' לט:כ).

התבוננות בפסוקים המתארים את תלאותיו של יוסף במצרים בתקופת השפל של חייו, בהיותו עבד ואסיר, מעוררת תמיהה על ביטוי ייחודי לו הנשנה שלוש פעמים בשלוש תחנות במצרים. הכוונה היא ליחוס מושג ה'הצלחה' ליוסף. בבית פוטיפר אנו מוצאים: "וַיְהִי ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מְצַלִּיחַ וַיְהִי בְּבֵית אֲדָנָיו הַמִּצְרָיִם" (בר' לט:ב). בהמשך אנו קוראים שהצלחתו אינה הצלחה סובייקטיבית, אלא יש לה גילויים חיצוניים, וכך כתוב: "וַיֵּרָא אֲדָנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מִצְּלִיחַ בְּיָדוֹ" (בר' לט:ג). גם בבית הסוהר הכתוב מתאר: "וַאֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מִצְּלִיחַ" (בר' לט:כג).

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר, מרצה במרכז האקדמי 'שערי מדע ומשפט'.
1 רש"י לבר' לז:כח.
2 בפירושו לתהלים קיח:כה.

שורשיה של הגישה המחברת בין ההצלחה לבין השכל נמצאים עוד קודם לכן אצל אחת הדמויות שהשפיעו על הרמב"ם, אבו נצר אל-פארבי, פילוסוף מוסלמי, מתמטיקאי, מדען ורופא שחי במאה ה-9 לספירה. כך למשל כתב הרמב"ם באיגרת לרבי שמואל אבן תיבון:⁷ "ובכלל אומר לך לא תתעסק בספרי מלאכת ההיגיון, אלא במה שחבר החכם אבונצר אלפארבי לבדו, כי כל שחבר בכלל, ... הכל סולת נקייה".

אחד הספרים שכתב אל-פארבי נקרא "ספר ההערה אל דרך ההצלחה". את הספר הוא פותח בקביעה הבאה: "ההצלחה היא תכלית מה שישתוקק אליו כל אדם".⁸ אלפארבי משתית את פשרה של השתוקקות זו על הקביעה שמניח אריסטו בחתירת האדם אל הטוב, ובלשונו: "הטוב כאותו עניין שאליו שואף הכל".⁹ לנוכח שאיפה זו מסביר אלפארבי שהאדם יבקש את הטוב, שכן הטוב הוא חלק מתכלית האדם. על סקאלת הטוב ניתן למצוא שנתות רבות שניתן לדרגן, ואם נצטרך לאתר את השָׁנָת המעולה והטובה מכול, שאליה ישאף האדם, נמצא שלשיטת אלפארבי היא ה'הצלחה'. 'הצלחה' נחשבת לכזו, שכאשר אדם מגיע אליה, אין הוא שואף לדבר נוסף מלבדה, ודי לו לאדם בהצלחה.¹⁰

בעומדו על משמעות המושג "הצלחה", אל-פארבי מזהה פרשנויות שונות שהעניקו בני האדם למושג זה, ואין ראי ה'הצלחה' של זה כראי ה'הצלחה' של האחר. יש המתרגמים 'הצלחה' להישגים ממוניים, ויש שיתפסו את ההצלחה בריבוי תענוגות. יש אשר יתפסו את השררה והאדנות כ'הצלחה' ויש, כאמור, שיקשרו את ההצלחה אל הישגי החוכמה, ועוד. כל אחד נותן פירוש אחר למושג "הצלחה", ולפי זה שואף להשיגה.

אלפארבי מציב לדיון את השאלה:

7 **אגרות הרמב"ם** (מהדורת שילת, תשנ"ה), עמ' תקנ"ג.
8 ראו: אריה ל' מוצקין, "ההערה אל דרך ההצלחה" לאל-פארבי, **עיון: רבעון פילוסופי**, תשל"ב-תשל"ג, עמ' 113-135. פסקה 95B (להלן: "הדרך אל ההצלחה").
9 אריסטו, **אתיקה מהודרת ניקומאכוס**, (תרגום: י. ליבס), ספר ראשון פרק א' עמ' 15.
10 לדיון בהצלחות כפי שאלו נתפסות אצל ההמון ראו: שם טוב פלקירה, **ראשית חכמה**, ברלין (תרס"ב), עמ' 8-6.

"כל מה שהיה שולח ידו בעסק אדונו היתה בו הצלחה".³

הצלחה קשורה לילדים

ר' יוסף קמחי קושר את ההצלחה למספר צאצאיו של האדם: "זה מדרך ההצלחה לאדם בנים יותר מבנות".⁴ הרד"ק הלך בעקבות אביו, ובפירושו לספר שופטים כתב על השופט אבצן מבית לחם:

"ויהי לו שלושים בנים ושלושים בנות שילח החוצה ושלושים בנות הביא לבניו מן החוץ" (ש' יב:ט), ולפי דרך הפשט סיפר הכתוב נשואי בניו ובנותיו לספר ההצלחה הגדולה שהיתה לו בבנים ובבנות, כי כולם השיאם בחייו. ובאמת היו בו דברים טובים אשר בשכרם הגיע לזאת ההצלחה ולמעלה גדולה להיותו שופט ישראל.

הרד"ק מודד, אם כן, את ההצלחה לא רק במספר הילדים, אלא גם בהצלחת אדם לחתן את ילדיו.

הדרך אל ההצלחה עוברת דרך ההיגיון

ר' יהודה הלוי (ריה"ל), מגדולי הפילוסופים של ימי הביניים במאה ה-11, מניח שההצלחה קשורה עם השכל וההיגיון, וכך הוא קובע:

תְּכַלִּית הַהֲצֻלָּחָה לְאָדָם אֵינְנָה כִּי אִם הַמְדַע הַעֵיּוּנִי, וְהַגָּעַת הַנְּמֻצָאוֹת מִשְׁכָּלוֹת בְּשֶׁכֶל בְּכַח, וְנִשְׁוֵב שֶׁכֶל בְּפֶעֶל, וְאַחַר כֵּן שֶׁכֶל נֶאֱצֵל קְרוֹב לְשֶׁכֶל הַפּוֹעֵל, וְלֹא יִירָא הַכְּלִיּוֹן.⁵

כך אנו מוצאים גם אצל ר' לוי בן גרשום (הרלב"ג), פילוסוף, רופא ופרשן המקרא בן המאה ה-13, שמשמיענו:

ההצלחה האנושית תשלם כשידע האדם דבר מהדברים הנמצאים כפי מה שאפשר, והיא תהיה יותר בהשגת הדברים היותר נכבדים ממה שתהיה בהשגת הדברים אשר הם למטה מהם במעלה וכבוד.⁶

3 בפירושו לבר' ט:ב.
4 מפרשני המקרא, בן המאה ה-12, הפירוש הקצר לאיוב א:ב.
5 ריה"ל, **כוזרי**, מאמר ד, פסקה יט.
6 רלב"ג, **מלחמות ה'**, הקדמה. וראו עוד בהמשך בפרק א.

והנכונה בכל מה שאפשר לטעות בו מן המושכלות והסדורים אשר ישמרוהו ויצילהו מן השגיאה והטעות.

בהמשך הוא מוסיף וקובע: "וזאת היא כלל כוונת ההיגיון, ומבואר כי בכונתו השגחה, וזה בכל מה שיבוקש האמתתו מעצמנו או מזולתינו".¹⁵ או בניסוחו של רבי שם טוב בן יוסף בן פלקירה, הוגה דעות ומשורר בספרד המאה ה-13: "חכמת ההיגיון תתן על דרך כלל הסדרים אשר דרכם שיתקנו השכל".¹⁶

ניתן למצוא מובנים נוספים רבים למושג "הצלחה". כך למשל, ר' יוסף אלבו מייחס את ההצלחה אל "האמונה בשם יתברך ובתורתו המביאה את האדם אל ההצלחה",¹⁷ והמהר"ל קושר את ההצלחה אל התורה, ובלשונו: "שהתורה מביאה את האדם אל ההצלחה".¹⁸

נראה יותר מכול, שההצלחה אינה תלויה במה שיש לו לאדם, אלא במה שמקופל בתוך האדם. שכן יוסף, האיש היחיד במקרא שעליו הכתוב מעיד שהוא "איש מצליח", הוא האדם עם חומרות פחותה ביותר ועם חופש מוגבל ביותר; הוא עבד והוא אסיר. מכאן שהחפץ ב'הצלחה' צריך למצוא אותה בעצמו, כשהיא מנותקת מהיש החומרי ותלויה ברוח ובה בלבד.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

וראוי שנבאר איך יהיה לנו דרך אל שיהיו מעשינו יפים ומקרי נפשנו כפי מה שראוי ובאיזה דרך יגיע לנו טוב הבחינה והברירה.¹¹

כדי להשיב על שאלה זו אלפארבי מניח, שזו יכולה להיות יד המקריות או פעולה רצונית ומושכלת, ובלשונו: "וראוי שנדע ראשונה שהמעשים היפים אפשר שימצאו באדם בהזדמן או בשיעשה אותם בזולת רצון ובחירה".¹² הוא טוען שהצלחה יכולה להיות מקרית, או היא יכולה לנבוע מתוך פעולה בחירתית, שאדם בוחר בה.

במקום אחר, בספר "משקלות החכמה", אלפארבי כותב את הדברים הבאים:¹³

והחכמה המדינית תכלול על הענין בהצלחה אשר היא באמת הצלחה ובמה שהיא הצלחה נדמית לא אמתית, ובדברים אשר כשהורגלו במדינות תבוא בהם הצלחה ליושביה וידיעת הדברים אשר אם יורגלו במדינות יסורו אנשיה מן ההצלחה. וזאת החכמה תקרא 'פילוסופי' האנושית' ותקרא הפעלית יען היא חוקרת בעד הסבות אשר דרכם שיעשו בחפץ ויגיעו בחפץ. ומלאכת ההיגיון היא כלי אחר בעת שתורגל עשייתה בחלקי הפילוסופי' תושג בה החכמה האמתית בכל מה שחופפו עליה המלאכות השכליות וההפעליות, ואין דרך הנכון באמת בדבר ממה שיבוקש מדעו מבלי מלאכת ההיגיון.

במילים אחרות, ההצלחה היא תוצר של מלאכת ההיגיון, של לוגיקה, ובאמצעות ההיגיון האדם יכול לכלכל את צעדיו ולהגיע אל ההצלחה. על מקומה של הלוגיקה ונחיצותה לאדם אנו למדים מהנחת המוצא שמניח לנו אלפארבי ביחס לחוכמת ההיגיון:¹⁴

מלאכת ההיגיון תתן הסדורים אשר מדרכם שיעמידו השכל, וידריכו האדם לדרך האמת

11 הדרך אל ההצלחה, פסקה 95B פסקת משנה 5-6. שם, שם.

12 ספר משקלות החכמה, ינה, גרמניה, כתב יד 10 דף 33.
13 אלפארבי, מאמר במספר החוכמות, תרגום של קולנימוס בן קולנימוס בתוך: Mauro Zonta, "La Classificazione delle scienze" di al-Fârâbî nella tradizione ebraica, Torino, 1992, 1; עמ' 6. (להלן: "מאמר במספר החכמות").

15 שם, שם.
16 שם טוב בן יוסף בן פלקירה, ראשית חכמה, עמ' 31.
17 ספר העיקרים, חלק א, פרק כא.
18 מהר"ל, גבורות ה', ו.